

YÛSUF DEDE EFENDİ

Evliya Çelebi, gençliğinde Enderun'da arkadaşlık yaptığı Yûsuf Dede'nin ney üflemesindeki maharetini anlatırken kendisini dinleyenlerin mutlaka ağladığını söyler, çeng sazındaki üstün icrasından da övgü ile bahseder. Ayrıca Yûsuf Dede'nin sert mizaçlı olduğunu kaydeden Evliya Çelebi, onun *Meşnevî* dersi verirken mânevî coşkuya kapılarak birkaç defa kürsüden derişlerin üzerine atladığını, bu durumda iken çok hızlı semâ yaptığını, âdetâ kaşı, gözü ve yüzünün görünmez hale geldiğini de belirtir. Yûsuf Dede'nin Konya Dergâhi, İstanbul mevlîhâneleri ve devlet kademeleri arasındaki irtibatı sağlayan önemli görevler aldığı belgelerden anlaşılmaktadır. Onun "Feryâd-ı Yûsuf" adlı hüseyinî makamında ve düyek usulündeki peşrevinin notası Dimitrius Kantemir'in *Kitâbü İlmî'l-mûsikî* adlı eserinde kaydedilmiş ve Yalçın Tura tarafından günümüz notasına çevrilerek yayımlanmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (Dağlı), I, 343; Kantemiroğlu, *Kitâbü İlmî'l-mûsikî alâ vecihî'l-hurûfât: Mûsikîyi Harflerle Tesbî ve İcrâ İlmînin Kitabı* (nşr. Yalçın Tura), İstanbul 2001, II, 373; Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2549, vr. 341^b; Nazım, *Divân* (nşr. Mehmed Nâil), İstanbul 1257, s. 493-494; Şeyhî, *Vekâyü'l-fuzalâ*, I, 567-568; Ebûshakzâde Esad Efendi, *Atrabül-âsâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 6204, vr. 21^a; Esrâr Dede, *Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyye* (haz. İlhan Genç), Ankara 2000, s. 531; *Osmanlı Müellifleri*, I, 201; Sadettin Nûzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul 1942, I, 36-37; Öztuna, *TMA*, II, 501; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1983, s. 143; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (17. Yüzyıl)*, İstanbul 2001, s. 282-284, 291-293; Recep Uslu, "Yusuf Dede Çengî Mevlî ve Yayınlanmamış Risâle-i Edvâr'ı Müsikimiz İçin Önemli Bir Keşif", *Tarih ve Düşünce*, sy. 28, İstanbul 2002, s. 62-65.

MEHMET NURİ UYGUN

YÛSUF b. EBÛ's-SÂC

(يوسف بن أبي الساج)

Ebü'l-Kâsım Yûsuf b. Ebi's-Sâc
Dîvdâd b. Yûsuf Dîvdest
(ö. 315/927)

Azerbaycan'da
hüküm süren
Sâçoğulları hükümdarı
(901-927)

(bk. SÂÇOĞULLARI).

YÛSUF EFENDİ, Ahîzâde

(bk. AHİZÂDE YÛSUF EFENDİ).

YÛSUF EFENDİ, İmam

(ö. 1057/1647)

İmâm-ı sultânî, şair ve bestekâr.

994 (1586) yılında Şam'da doğdu. Şâmî Yûsuf olarak da anılır. Dedesinin hatiplik yaptığı Sukayfe Camii'ne nisbetle Sukayfî diye de tanınır. Şeceresi Yûsuf b. Ebü'l-Feth b. Mansûr b. Abdurrahman'dır. Şam'daki Ümeye Camii'nde dersîâm Hasan Bûrînî'den çeşitli ilimleri tahsil edip Halvetiyye-Cemâliyye'den Assâliyye'nin kurucusu Ahmed b. Ali el-Assâli'ye intisap etti ve ondan tasavvuf terbiyesi aldı. Şam'da Sultan Selim (Selimiye) Camii'nde bir süre hatiplik yaptıktan sonra gittiği İstanbul'da sesinin güzelliği ve Kur'an okuyuşundaki zarafetiyle tanındı. II. Osman onu kendisine imam tayin etti. 1031 (1622) yılında II. Osman'ın öldürülmesinin ardından Şam'a dönerek Sultan Selim Camii'nde imamlık yapmaya başladı. Ayrıca Selimiye Medresesi'nde ders verdi. 1044'te (1634) Evliyâzâde Mehmed Efendi'nin hastalanması üzerine IV. Murad'ın hünkâr imamlığına tayin edildi. Daha sonra kendisine Mihaîlîç ve Kırmastî kazaları arpalık olarak verildi. IV. Murad'ın Revan ve Bağdat seferlerine katılan Yûsuf Efendi padişahın ölümü sırasında başında Kur'an okudu. Şevval 1049'da (Şubat 1640) Sultan İbrâhim'in tahta geçmesinin ardından imamlık görevinden azledildiyse de Safer 1056'da (Mart-Nisan 1646) tekrar aynı göreve getirildi. Şehzade Mehmed'le (IV.) kardeşleri Şehzade Süleyman (II.), Şehzade Ahmed (II.) ve Şehzade Selim'e hocalık yaptı. Şehzade hocası olduğundan kendisine Rumeli kazaskerliği pâyesi verildi. Şehzade Mehmed'in padişahlığından 16 ay önce Safer 1057'de (Mart 1647) vefat etti ve Karacaahmet Tekkesi yakınlarına defnedildi. Şair Sâdî Efendi onun oğludur.

Evliya Çelebi, Yûsuf Efendi'nin kendisine hocalık yaptığını ve kırâat-i seb'âyı Yâsîn-i şerif'e kadar ondan okuduğunu belirtir; ayrıca Şehzade Mehmed'in doğumunu anlatırken Yûsuf Efendi'den de söz eder. Buna göre Sultan İbrâhim, Mehmed doğmadan önce, bir erkek evlâdı olursa doğduğu gün ilk defa gördüğü kimsenin adını oğluna vereceğini söyler. Yûsuf Efendi sabah namazına geldiği sırada Mehmed'in doğumu müjdelenince Sultan İbrâhim şehzadenin ismini Yûsuf koyduğunu belirtir ve çocuğun kulağına Yûsuf Efendi ezan okur. Ancak yedi saat sonra padişaha Yûsuf'un kul ismi olduğu söylenince şehzadeye Mehmed adı verilir. Yûsuf

Efendi, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ'* adlı eserini ve Muhibbüddin el-Ulvânî'nin *el-Manzûmetü'l-Muhibbiyye*'sini (*Şerhu 'Umdeti'l-hükkâm*) şerhetmiştir. Arapça şiirler yazan Yûsuf Efendi bunlardan birkaçını bestelemiştir. Yakın dostu Şehâbeddin el-Hafâcî bu şiirlerin bir kısmını biyografisinde kaydetmekte (*Habâya'z-zevâyâ*, s. 233-247; ayrıca bk. Muhibbî, IV, 495-499), Brockelmann da onun bir kasidesine ait yazmanın mevcudiyetini haber vermektedir (*GAL*, II, 355). Yûsuf Efendi'nin, "Rabbi sallî ale't-tihâmî" mısrayla başlayan çârgâh, "Ve'ktidâi li'n-nebiyyi'l-hâdî" mısrayla başlayan düğâh-hüseyinî makamındaki tesbihlerini Sadettin Nûzhet Ergun eserinde kaydetmiş, ancak bunların notaları günümüze ulaşmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Şehâbeddin el-Hafâcî, *Habâya'z-zevâyâ fî mâ fi'r-ricâl mine'l-bekâyâ* (nşr. Mehmet Mesut Ergin), Ankara 2008, s. 232-247; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (nşr. Orhan Şaik Gökyay), İstanbul 1996, I, 114; a.e. (Dağlı), VI, 81; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eşer*, IV, 493-500; Nâimâ, *Tarih* (haz. Mehmet İpşirli), Ankara 2007, II, 818, 940-941; Şeyhî, *Vekâyü'l-fuzalâ*, III, 135-136; *Sicill-i Osmânî*, IV, 656; Sadettin Nûzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi*, İstanbul 1942, I, 32, 68-69; Brockelmann, *GAL*, II, 355; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 566; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VIII, 245; İhsân bint Saîd Hulûsî, *A'lâmü'l-fikr fi Dimaşk beyne'l-karneyni'l-evvel ve's-sânî 'aşer li'l-hicre*, Dimaşk 1414/1994, s. 418-419; Erdoğan Karataş, *XVIII. Yüzyıla Ait Bir El Yazması Mecmûada Dinî Musikî Güfteleri* (yüksek lisans tezi, 1995), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 45-53.

MEHMET NURİ UYGUN

YÛSUF EMİRİ

(ö. 837/1433)

XV. yüzyıl Çağatay şairlerinden
(bk. ÇAĞATAY EDEBİYATI).

YÛSUF HAKİKİ

(ö. 893/1488)

Mutasavvîf şair.

Somuncu Baba olarak bilinen mutasavvîf Şeyh Hamîd-i Velî'nin oğludur. Kaynaklarda Baba Yûsuf, Yûsuf Hakîkî Baba, Baba Yûsuf Hakîkî, Şeyh Yûsuf, halk arasında Hakîkî Baba ve Gül Baba diye anılır. Ne zaman doğduğu bilinmemektedir. *Muhabetnâme* adlı eserinin müstensihî, kitabı 894'te (1489) müellifin ölümünden bir yıl sonra istinsah ettiğini bildirdiğine göre 893 (1488) yılında ölmüş olmalıdır. Tasavvuf yolunda temel bilgileri kuvvetli bir ihtimalle babasından alan Yûsuf'un tahsiliyle ilgili

Yûsuf Hakîkî'nin Aksaray'da bulunan türbesindeki sanduka-
sı

olarak Evliya Çelebi, onun Hacı Bayram-ı Veli'nin talebesi olduğunu, seyrüsülûkünü Ankara'da şeyhinin yanında tamamladığını ve Aksaray'da Bayramiyye tarikatının öncüsü kabul edildiğini belirtir. Bursalı Mehmed Tâhir ise Yûsuf'un babasıyla beraber bir süre Bursa'da kaldığını, daha sonra Aksaray'a gittiğini söyler. Hayatının geri kalan kısmını Aksaray'da şeyhlik yaparak geçiren Yûsuf Hakîkî'nin türbesi Aksaray'da Şeyh Hamîd mahallesindedir. Aynı mahallede babası adına bir cami ve hankah bulunmaktadır. Yûsuf Hakîkî, Fâtih Sultan Mehmed zamanında Melik Mahmud Gazi hankahının başındaydı. Aksaray, Osmanlılar tarafından fethedildiğinde (881/1476) yine bu hankahın şeyhiydi. II. Bayezid adına 906 (1500-1501) yılında Aksaray vakıflarının tesbit edildiği defterde Yûsuf Hakîkî'nin Evhadüddin ve Şeyh Safiyyüddin adlarında iki oğlu olduğu kaydedilmiş ve evlâtlarına vakfettiği yerler ayrıntılı biçimde anlatılmıştır. III. Murad adına düzenlenen 992 (1584) tarihli defterde de Şeyh Hamîd mahallesi nüfusu yazılırken burada mevcut on beş mükellef erkeğin Şeyh Hamîd-i Veli'nin torunları olduğu babalarının adıyla birlikte gösterilmiştir.

Eserleri. 1. *Divan (Hakîkinâme)*. Münâcât ve tevhidle başlayıp çeşitli başlıklar altında tasavvuf neşvelerini terennüm eden manzumelerle devam etmektedir. Eserin içeriğinden müellifin asıl amacının tasavvuf yoluna girenlere öğüt vermek olduğu anlaşılmaktadır. 500'ü aşkın manzumenin meydana gelen eserinin iki nüshası bilinmektedir (Sadi Somuncuoğlu nüshası, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp., nr. 2430). Erdoğan Boz divanın ilk 100 vараğı üzerinde doktora çalışması yapmış (*Hakîki Divanı, Dil İncelemesi: Kısmî Çeviri yazılı Metin, Dizin*, 1996, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), daha sonra tamamını (*Yûsuf Hakîki Baba Divanı, An-*

kara 2009) ve divandan seçmeleri yayımlamıştır (Ankara 2011). 2. *Muhabbetnâme*. Mesnevi tarzında yazılmış 3696 beyitten oluşan tasavvufi bir eserdir. İki nüshası bulunan (Manisa Murâdiye Ktp., nr. 1296; Konya İl Halk Ktp., Uzluk, nr. 6968) eser üzerinde Ali Çavuşoğlu doktora çalışması yapmış (*Yusuf-ı Hakiki'nin Muhabbetnâme Adlı Eserinin Tenkitli Metni ve İncelemesi*, 2002, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve ardından eseri neşretmiştir (Ankara 2009). 3. *Metâliu'l-îmân*. Bazılarına göre Sadreddin Konevî'nin, bazılarına göre ise Ahî Evran diye bilinen Kırşehirli Şeyh Nasirüddin Mahmûd'un aynı adlı risâlesinin tercümesidir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2574). Sadeleştirilmiş metni Ali Çavuşoğlu tarafından yayımlanmıştır (*Tasavvuf Risalesi ve Metâliu'l-îmân*, Ankara 2004). Bu eserin bulunduğu yazmada yer alan tasavvufa dair üç risâlenin de Yûsuf Hakîkî'ye ait olduğu kuvvetle muhtemeldir.

BİBLİYOGRAFYA :

Yusuf Hakîki, *Sevgi Yolu* (haz. Ali Çavuşoğlu), Ankara 2010; *Osmanlı Müellifleri*, I, 196; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz), İstanbul 2006, II, 466; Konyalı, *Niğde Aksaray Tarihi*, II, 2706-2713; Ali Rıza Karabulut, *Kayseri İlimiye Tarihinde Meşhur Mutasavvıflar*, Kayseri 1994, s. 64; Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Şeyh Hamid-i Veli Somuncu Baba ve Neseb-i Âlisi*, İstanbul 1995, s. 137-155.

ERDOĞAN BOZ

YÛSUF HAS HÂCİB

(V./XI. yüzyıl)

Türk edebiyatının en eski eserlerinden
Kutadgu Bilig'in müellifi
(bk. KUTADGU BİLİĞ).

YÛSUF b. HASAN

(يوسف بن حسن)

Ebü'l-Mehâsin Mevlây Yûsuf
b. Mevlây Hasen b. Mevlây Muhammed
(1880-1927)

Fas Filâli hükümdarı
(1912-1927).

Miknâs'ta doğdu. Mevlây I. Hasan'ın oğlu olup annesi Âmine Çerkez veya Türk asıllıdır. Sarayda özel hocaların gözetiminde yetişti. Ağır başlı, dindar, zeki ve kibar bir kişiliğe sahipti. Mevlây Abdülhafiz el-Alevî'nin (el-Filâli) çok sayıdaki erkek kardeşinin en küçüğü olduğundan idarî ve siyasî alanda gerekli eğitimi almamış, bu sebeple saltanat beklentisi içine girmemiş.

Fransızlar ve İspanyollar karşısında çaresiz duruma düşen Sultan Abdülhafiz, 30 Mart 1912 tarihinde Fransa'nın ülkesi üzerindeki himaye antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştı. Bu antlaşmayla askerî, idarî, siyasî ve iktisadî bütün yetkiler Fransa genel valisi Hubert Lyautey tarafından temsil edilen himaye idaresine verilmişti. Genel vali, düzeni korumak ve ticaret güvenliğini sağlamak amacıyla gerekli gördüğünde sultanı önceden bilgilendirerek Fas topraklarında askerî operasyonlar yapabilecekti. Sultanın yasama, yürütme ve yargı konusundaki yetkisi genel valinin hazırladığı, "zahîr" adı verilen kararâmeleri imzalamaktan ibaretti. Bu kararâmeleri geri çevirme yetkisi bulunmadığı gibi memurların tayininde de görüşü alınmadan hazırlanan listeleri onaylıyordu. Bununla birlikte sultanın geleneksel saygınlığı ve dinî liderliği korundu, özellikle vakıflar gibi dinî kurumların yönetimi kendisine bırakıldı.

Sultan Abdülhafiz'in teslimiyetçi politikasına karşı çıkan askerlerin Fas şehrinde başlattıkları ayaklanmayı bastıran Fransızlar, kısa bir süre sonra işlerini zorlaştıran Abdülhafiz'i tahttan indirip kolayca kontrol altında tutabileceklerini düşündükleri kardeşi Mevlây Yûsuf'u sultan ilân ettiler (13 Ağustos 1912); ulemânın da ona biat etmesini sağladılar. Böylece Mevlây Yûsuf himaye idaresinin başa geçirdiği ilk Filâli sultanı oldu. Yûsuf'un 1927 yılının sonlarına kadar devam eden saltanatı Fas'ın siyasal bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü kaybettiği bir dönem olarak tarihe geçti. Tahta çıkarılmasının hemen ardından 27 Eylül 1912'de Fransa ile İspanya arasında sultana danışılmadan imzalanan bir antlaşmayla İspanya'nın nüfuzundaki kuzey sahilleri İspanyol himaye bölgesi ilân edildi. Tanca şehri ve civarına da milletlerarası bir statü getirildi. Burada hükümet (mahzen) herhangi bir yetkisi bulunmayan tek bir görevli tarafından temsil ediliyordu.

Mevlây Yûsuf'a biat edilmesinden itibaren önceki direniş hareketleri devam ettiği gibi başta Sûs olmak üzere birçok bölgede merkezî yönetime karşı yeni direniş hareketleri ortaya çıktı. Dağlık bölgelerdeki bazı kabileler istiklallerini ilân ettiler. Güney Fas'ta Sûs bölgesinde Tiznit'te ayaklanan dinî lider Ahmed Hibetullah (el-Hîbe) b. Mâûlayneyn, Merakeş'i ele geçirdiyse de (18 Ağustos 1912) 6 Eylül'de Fransızlar'a yenilerek Tiznit'e geri çekilmek zorunda kaldı ve 1919'da ölünceye kadar direnişini burada sürdürdü, daha sonra da